

MITE I VERGONYA

Ramon ALCOBERRO

Un dels temes més repetits en el mite grec –i que apareix de forma molt central en tot el món homèric– és el de la vergonya (“aidós”). L’anàlisi d’aquesta qüestió fou renovat per l’antropòloga nord-americana Ruth BENEDICT en el seu llibre: “El crisantem i el sabre, models de la cultura japonesa” (1946) en què contraposa la “cultura de la vergonya” (japonesa, en aquest cas), a la “cultura de la culpa” (judeocristiana). Òbviament el llibre estava redactat per intentar la “traducció” dels costums i la mentalitat japonesa als hàbits dels guanyadors de la II Guerra mundial. Però, més enllà d’això, aquesta contraposició és també fèrtil per entendre els valors morals dels mites grecs. No endebades, “aidós” –és a dir: “vergonya”– era el crit dels generals grecs per llançar les tropes al combat.

Per a Benedict, en les “cultures de la culpa” hi ha uns criteris universals de moralitat i una idea molt “forta” de la consciència individual. En canvi, en les “cultures de la vergonya” hi ha una moralitat pròpia i específica de cada grup social (guerrers, dones, comerciants...) i l’individu –com a singular– pesa molt poc en relació al grup.

En una cultura de la culpa, el qui actua malament “defrauda” la seva consciència. En tot cas, el grup pot, perdonar-lo, o expulsar-lo. Però, en canvi, per dir-ho com Benedict: “Allí on la vergonya representa la sanció principal, l’individu no experimenta cap atenuació de la pena pel fet de fer-la pública, ni tant sols participant-la al seu confessor. Fins i tot, la confessió manca de sentit. Quan algú confessa, el grup pensarà que l’individu pretén voluntàriament infringir-se una pena”. A la cultura de la vergonya, el que importa és “que no se sàpiga”: l’individu només queda deshonorat si la seva conducta és de coneixement públic. Si fos dolenta, però ningú no la conegués, no passaria res. A la cultura de la vergonya “no ens inciten a confessar els nostres pecats ni tan sols als mateixos déus”.

La cultura de la vergonya té més rituals per celebrar la felicitat (identificada generalment amb l’abundància) que per complir la penitència (que acostuma a ser brutal).

La vergonya va acompanyada de “dolor personal”, més que de “dolor moral” (propí de la culpa). Seguint Benedict, als japonesos els causa vergonya: “no se capaços d’observar una bona conducta, d’establir una jerarquia entre les diferents obligacions, o de preveure les diverses contingències futures. La vergonya –diuen – és el començament de la virtut. Un home que tem la vergonya observarà totes les regles d’una bona conducta”.

La vergonya ocupa, doncs, en l’ètica japonesa, el mateix lloc que la bona consciència en l’ètica judeocristiana occidental. Cadascú està molt atent al judici

que la seva conducta provoqui en els altres, de la mateixa manera que un occidental vol “no tenir càrrecs de consciència”.

Així, per exemple, al Japó la “vergonya” implica que cal fer coses potser fins i tot per sobre de les pròpies possibilitats. No està tan lluny el món del Lazarillo, on per no passar vergonya un “hidalgo” castellà pot fer coses inversemblants. Però al Lazarillo aquesta vergonya és blasmada, mentre a la societat japonesa i a la Grècia homèrica era enaltida.

A diferència de la cultura de la culpabilitat, la cultura de la vergonya no provoca intolerància directa, sinó un seguit de formes d'exclusió prou més subtils, carregades de simbologia que només comprenen els iniciats. Hi ha una “comunitat d'ambient”, que es regeix per sobreentesos, per implícits: hi ha un “poder del lloc” (exercit com a derivació del lloc que s'ocupa) més que un poder de la norma.

Amb tot, les “cultures de la vergonya” són politeistes i permeten conciliar fidelitats diverses sense que els individus se sentin en contradicció. Alguns antropòlegs consideren que, en contextos de canvi cultural, són més lliures i més tolerants, en la mesura que posen el reforçament de la solidaritat grupal per sobre d'altres consideracions més abstractes.

Si la tradició judeocristiana posa l'accent en la culpa; en canvi, el mite grec desvincula “mal” de “culpabilitat” i el vincula a la vergonya. El mal en la tragèdia grega és (¿sempre?) vist com un atzar dissortat del qual l'heroi no és culpable: en tot cas el que mostra la tragèdia és el perill de “ceguesa” que amenaça la vida de tothom –i en la representació, la de l'heroi. El paper del cor tràgic, actuant com a veu del poble, posa l'accent, estrictament, a evitar les accions que puguin derivar en vergonya. En tot cas, la tragèdia “pagana” no viu la dissort com un càstig legítim sinó com la summa de factors –en principi aleatoris– fins a ordir una trama de la qual (per la pressió de les circumstàncies) ningú no pot fugir, tot i que se'n puguin sentir responsables –generalment, més per omissió que per acció. Que això pugui ser legítimament connectat amb la cultura japonesa és, certament discutible. Però també és suggestiu pensar una ètica deslliurada del joc de la culpabilitat.